

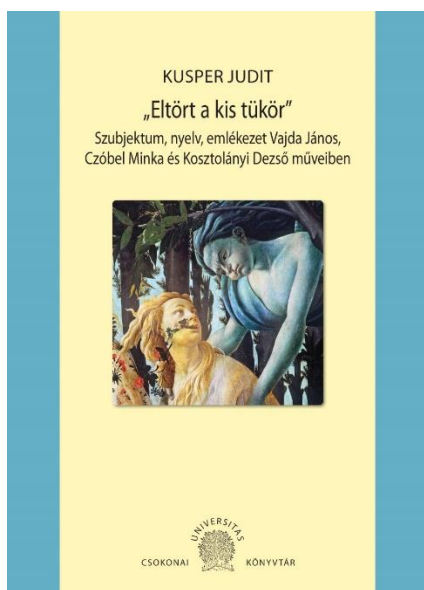
KÖNYVSZEMLE

„Skizofrén állapot”

Gondolatok Kusper Judit „Eltört a kis tükör” – *Szubjektum, nyelv, emlékezet Vajda János, Czóbel Minka és Kosztolányi Dezső műveiben*

(Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019.)

Bibliotheca Studiorum Litterarium 59.) c. könyve kapcsán

Mindannyian jól ismerjük a magyar irodalom-történetileg meghatározott periódusait, illetve ezen a történeti-lineáris síkon belül elgondolt különféle esztétikailag kiemelkedő csúcspontokat, amelyekről bizonyára a legtöbbet hallunk életünk során. Hiszen a csúcspontok halmozába tartozó alkotások, szerzői életpályák jelentős részét képezik közoktatásunk tananyagainak, így nagy eséllyel formálhatják irodalomhoz való viszonyunkat, az irodalomról alkotott képünket. Ugyanakkor azáltal, hogy döntő többségében ezen ki-

tüntetett periódusok alkotásaival találkozunk túlnyomórészt az iskolapadban, már gyermekeként, fiatalokként könnyen támadhat valamilyen hiányérzetünk. Joggal tehetjük fel akár magunknak, akár magyartanárnak a kérdést, létezik-e egyáltalán irodalom az esztétikai csúcspontokon túl, ha pedig létezik, mi az oka, hogy ezen periódusok irodalmi szövegeivel leginkább csak az említés szintjén találkozunk, s ezt is sietve elhagyjuk, hogy minél gyorsabban eljussunk a következő kitüntetett periódusig.

Úgy gondolom, mindenképpen ilyen esztétikai csúcspontként értelmezhető a magyar romantika, illetve a nyugatosok irodalmi teljesítménye. Általánosságban is érdekes kérdés lehet az, miként tekintünk az ilyen csúcspontok közötti időszakokra, jelen esetben pedig azokra az életművekre, amelyek a romantikus-realista szerzők, és a nyugatos első nemzedék alkotásainak határmezsgyéjén találhatók. Gondolok itt elsősorban olyan – elsősorban lírikus és novellista – szerzőkre, mint Ambrus Zoltán, Bródy Sándor, Czóbel Minka, Gozdu Elek, Komjáthy Jenő, Petelei István, Reviczky Gyula, Vajda János és még sorolhatnám.

Érthető-e, újraértelmezhető-e önmagukban ezek az életművek, vagy mindig csupán az esztétikai csúcspontokhoz viszonyítva határozható meg pozíciójuk, és állandó jelleggel valamiféle összekötőszerepben, hídszerepben tudunk rájuk tekinteni? Ha érthetőek, milyen teoretikus keret felől kell közelítenünk, hogy a hagyományostól eltérő megállapításokat tegyük? Hogyan tudjuk megbontani a szigorú, intézményesült kanonikus rendet, át tudunk-e törni a standardizált interpretációs kereteken?

Ezekre, és ezekhez hasonló kérdésekre keresi a választ Kúspér Judit *„Eltört a kis tükör” – Szubjektum, nyelv, emlékezet Vajda János, Czóbel Minka és Kosztolányi Dezső műveiben* című doktori disszertációjában, amely 2019-ben nyomtatásban is napvilágot látott. A könyv nyolc fejezete öt központi egységre bontható. Az elsőben a szerző a kánon kérdéskörét járja körül, a másodikban a szubjektum- és individuumfelfogások filozófiai-pszichológiai értelmezéseit vizsgálja Descartes-tól kiindulva Nietzsche-ig keresztül egészen olyan 20. századi gondolkodókig, mint Lacan, Foucault vagy Derrida, majd három nagyobb egységben foglalkozik a Vajda-életműben megteremtődő szubjektum sajátosságaival, egy felbomló, szétszóródó szubjektum lehetőségével a Czóbel-életmű kitüntetett pontjain, ehhez kapcsolódóan egy gender-olvasat lehetőségével, végül pedig Kosztolányi Dezső híres kötetének, *A szegény kisgyermek panasza*inak klasszikus

megközelítésmódjait próbálja feloldani.

A szerző a könyv bevezetőjében a korszakolás kérdésköréről ír, olyan lényeges megközelítéseket tárgyalva, mint például a Blumenberg-féle antropológiai felfogás, vagy a Thomas S. Kuhn-féle paradigmaváltás fogalma, amelyek egészen újszerű meglátásokat villantottak fel a 20. században a tárgykörre vonatkozóan. Majd eljut egészen a Steiner-féle korszakküszöb, illetve a korszaktudat fogalmáig. Úgy véli, kiemelt fontossággal bír, hogy újraértelmezzük a korszakolás fogalmát, hiszen az eddigi meghatározások valamiféle lineáris struktúrában gondolkodtak, ugyanakkor lényegi kérdésként merül fel, kell-e egyáltalán évszámot, időintervallumot hozzárendelni egy-egy műalkotáshoz, vagy pedig – kilépve e szokványos rendből – elgondolhatjuk-e ezt a folyamatot úgy, miszerint sokkal inkább a befogadás aktusának van eseményjellege. Ez a gondolat azért is bír kiemelt fontossággal, mert már itt, a könyv elején érezhetjük, Kúspér Judit nem kizárólagosan a szöveget helyezi az interpretáció fókuszába, sokkal inkább a befogadói perspektíva felől olvas, ilyen szempontból pedig megpróbálja újrendezni a hagyományos kanonikus rendet, s elsősorban olyan fogalmak felől közelíteni a szövegekhez, mint énteremtés, emlékezéstechnika, ironia, arc/hangteremtés vagy éppen arc/hangrongálás.

A szerző a kánonra bonyolult, többszörösen áttett fogalomként tekint, amely ontológiájánál fogva mindig hordoz magában valamiféle kettős természetet. Fontosnak tartja kiemelni, a kánon az értelmezések tekintetében is döntő szerepet játszik, és „a kánon változásakor az értelmezői előfeltevések egy bizonyos halmaza változik” (17.). Felhívja a figyelmet arra, amennyiben a nagy kanonikus alkotók túlsúlyának kizárólagossága kerül előtérbe, s az esztétikai csúcspontok időszakán kívül eső alkotókkal alig, vagy szinte egyáltalán nem törődünk, úgy tűnhet, mintha ezek a jelentős alkotók a „semmitől jövő óriások” (20.) volnának, akik mindenféle előzmény nélkül hoznak létre valami lényegesen újszerűt. Ha azonban ezen kiemelkedő alkotások mellett folyamatosan értelmezzük az úgynevezett „másodvonal” szövegeit is (21.), azok nem pusztán hozzáadnak a kiemelt pozícióban lévő alkotások jelentéshorizontjának bővüléséhez, de saját újszerűségüknek másságán keresztül juttatják az olvasót esztétikai tapasztalathoz. Fontos látnunk, hogy egy-egy korszaknak nem pusztán egyetlen uralkodó narratívájáról beszélhetünk, különféle beszédmodok élnek egymás mellett párhuzamosan, azonban minél inkább növekszik a történeti távlat, történeti hasadék, természetszerűleg néhány kiemelkedik, jelentőségteljesebbé válik. Ugyanakkor létezik olyan olvasási tapasztalat, amely képes újragenerálni ezeket. Kuser Judit meglátásában az egyik lehetséges út, hogyha a

szubjektum felől közelítünk a megértéshez (34.).

Mindehhez persze szükséges áttekinteni azon legfontosabb szubjektumértelmezéseket, amelyek történetileg meghatározhatók, s amelyek a leginkább befolyásolták az európai ember filozófia- és kultúrtörténetét. Különböző gondolkodók más és más időszakban érzik felsejleni azt a határvonalat, amely a szubjektumot, mint egységes ént már problematikusán tételezi, azonban egyetértünk abban, hogy a descartes-i szubjektumfelfogásnak az európai kultúrtörténetben kitüntetett a szerepe. Ugyanakkor „a gondolkodásra, mint létalapra felépített szubjektum [...] nem válhat teljessé, s talán ez a leggyengébb pontja a karteziánus filozófiának: a gondolkodáson kívül el tudunk képzelni egyéb létalapot is [...], s ha már az alap pluralizálódik, mennyire képzelhetjük el biztosnak az erre épülő filozófiai tételt” (39.). A 18. századtól egyre több jelentős gondolkodó fordul kritikusan a karteziánus szubjektumfelfogás felé, többek között olyan bírálói lesznek, mint Hölderlin, Schelling, Nietzsche, Schopenhauer, vagy éppen a 20. században Foucault, akiknek szubjektumról való gondolkodása kapcsán arra a következtetésre juthatunk, hogy „a szubjektum egységesként nem képzelhető el, hiszen aki elképzele, eleve nem képes egységesként konstituálni önmagát, léte a szétszórtságban, szétszaggatottságban fejeződhet ki” (44.). Mindez azt jelenti, hogy valamiféle kettős, szizofrén állapotról beszélhetünk, a

modern ember tragédiájáról, aki – mielőtt korszakalkotó erőként tételezhetnénk – felszámolja önmagát. Ez az állapot az értelmezések kiindulási alapja.

A szöveg legtestesebb részei a Vajda- és Czóbel-művekkel foglalkozó fejezetek, amelyekben arról is olvashatunk, miként értékelték a kortársak a két alkotót az adott időszakban, illetve az idő elteltével hogyan alakult a recepció.

Vajda János művészetének kanonizálása már a 19. században is ketősséget mutatott, hiszen voltak, akik a korszak kiemelkedő költőjeként tartották számon, ugyanakkor az irodalmi élet olyan lényeges alakjai, mint Gyulai Pál, Toldy Ferenc vagy Beöthy Zsolt azon szerzők táborába sorolták, akiket egyszerű Petőfi-másolóként tételeztek föl. Ez a felfogás maradt meghatározó a 20. században, az életmű nagy része háttérbe szorult, csak néhány alkotást emeltek ki, így Vajda csupán egyfajta közvetítővé vált a magyar irodalom két nagy óriásának, Petőfi Sándornak és Ady Endrének lírája között (48.).

Kusper Judit az értelmezésben elengedhetetlen fontosságúnak tartja Barta János Vajda-interpretációjának újraolvasását. Az értelmezés legnagyobb erősségét abban látja, hogy visszanyúlva a klasszikusokhoz, mindig képes felmutatni valami lényegesen újat. Maga Barta is azt a nézetet vallja, „az igazi nagy írónak csak használ a perújítás, felfrissülve, megerősödve, megfiatalodva, új fényben kerül ki belőle” (51.). Barta

a legtöbb esetben a vajdai pszichéből indul ki, és azt a pontot kívánja megtalálni, amely eredőjeként funkcionált az olyan sorsfordító élményeknek, amelyek alapjául szolgáltak Vajda János költészetének. Ő lesz az, aki megalkotja az úgynevezett „verskoporsó” (56.) fogalmát, amelyet Kusper Judit igen találónak tart, ugyanis úgy gondolja, ez a fogalom nagyon jól képes visszaadni azt a szubjektumképet, amely „mintegy bezáródik e versekbe” (56.). Vajda János költészetében nagyon fontos szerepe van az emlékezés motívumának, kiváló példái ennek a Gina-versek, amelyekben az emlékezésnek mindig valamilyen új aspektusa, új hangja kap helyet, ugyanakkor ezekben még fellelhető valamiféle egységesség. Egy olyan beszélővel találkozunk tehát, „akinek hangját az emlékezet dinamikája határozza meg, akinek gondolatai csak egy adott pillanat, vagy egy adott személy körül forognak, s a befagyott emlékezetbe önmagát is behelyezi, így biztosítva egyfajta örökkévalóságot mind a megszólalónak, mind az éppen aktuális emlékezet tárgyának” (56–57.).

Kusper Judit mélyreható elemzést ad jó néhány Vajda-versről, bizonyítva ezzel azt, miképpen bukkanhatunk az alkotásokban a szubjektum változatos létmódjaira. Kiemelt szerep jut értelmezésében a tükörnek, mint metaforának, amely a 19. századi költészet kedvelt motívuma, s amely Vajda Jánosnál a „szubjektumok egyik lehetséges

megjelenítőjévé válik” (72.). Mindemellett behatóan foglalkozik azzal, miképpen válik az irónia alakzata az *Alfréd regénye* című Vajda versesregény értelmezésének központi lehetőségévé.

Kimondottan izgalmas Czóbel Minka műveinek interpretációja is, hiszen a szövegek szemantikai horizontját több irodalomtudományi iskola felől világítja meg. A hermeneutika, a dekonstrukció, a pszichoanalízis és a feminista megközelítések stabil és újszerű alapjait adják az értelmezéseknek. Ezen elemzések egyik központi kérdése, hogy miként érhető tetten a decentralizált én, valamint a szétszórt szubjektum az alkotásokban, illetve hogyan bomlik fel a századvég magyar irodalmában az a – fentebb már említett – karteziánus szubjektumfelfogás, amely hosszú ideig uralta az európai gondolkodást (108.). A szerző betekintést enged a Czóbel-életmű recepciójába, majd jó néhány alkotás mély és alapos értelmezését adja, amelyek alapján láthatjuk, Czóbel Minka szépírói munkássága mennyire újszerűnek hatott a korszakban, mennyi motívummal találkozhatunk már nála, amelyek irodalmunkban csak jóval később váltak általánossá. Ha az újraolvasások alkalmával el tudunk szakadni az eddigi értelmezésektől, és az életművet nem az egységes szubjektumfelfogás felől olvassuk, nagymértékben tágul a művek jelentésvilága.

A lírai alkotások elemzésén túl fontos megállapításokat olvashatunk Czóbel Minka *Pókhálók* című alkotásáról, amely szöveget talán a legjobban ismerünk az írói életmű darabjai közül. Kusper Judit az interpretációhoz Showalter teóriáját hívja segítségül, aki biológiai, nyelvészeti, pszichoanalitikai és kulturális különbözőségmodelleket állít fel, amelyek közelebb vihetnek bennünket a „női írás mibenlétéhez” (155.).

A kötet utolsó fejezetében Kosztolányi Dezső sokat elemzett kötetének, *A szegény kisgyermek panasza*-inak újszerű megközelítéséről olvashatunk. A szerző ebben az esetben is a szubjektum problematikája felől közelít, megbontva ezzel a meglehetősen zárttá vált Kosztolányi-recepciót. Az egyik legérdekesebb kérdés a versek lírai énjének hangjához köthető. Hiszen, ahogy Kusper Judit írja, az eddigi értelmezések „leggyakrabban azt állapítják meg, hogy a kötet tulajdonképpen egy szerep végigvitele” (186.). Ám szerinte ez korántsem állítható bizonyossággal, az emlékezés válik a kötet egyik központi motívumává, a nyitóversben a pozíció kijelölése történik meg. Kosztolányi „az élményekből teremt egy ént, aki emlékezni képes, így létrehoz egy egészen új világot, a kisgyermek imaginárius világát” (187.).

Kispál Dániel

pedagógia tanár, doktorandusz,
Eszterházy Károly Egyetem